

Lisiä suomen rajausoppiin¹

Ensi tavun *e:n*, *i:n* kombinoituvuudesta toisen tavun labiaalivokaalin kanssa

Terho Itkonen (Helsinki)

N. S. Trubetzkoy mainitsee klassisessa rajausopin esityksessään (1959: 259), että on monia kieliä, »joissa morfeeminrajoja ei lainkaan signaloida mutta sananrajat osoitetaan tietyillä rajasignaaleilla; näitä kieliä on esim. suomi, jossa sananrajoja ilmaisevat positiivisesti sidonnainen alkupainotus ja negatiivisesti *d*, *ŋ*, geminaatat (paitsi *tt*, *nn*, *ss*) ja konsonanttiyhtymät (paitsi »*n*, *t*, *s* + konsonantti») mutta morfeeminrajat ovat vailla erityisiä tuntomerkkejä ja sijoittuvat monesti jopa keskelle »pitkiä» (geminoituneita) foneemeja (*talo* : illat. *taloon*, *vesi* : partit. *vettä* jne.)». Tarkkaava lukija huomaa tässä kohdassa eräitä puutteita. Trubetzkoy on tuntenut suomen tavallisimmat loppukonsonantit samoin kuin alkukonsonantitkin mutta on nähtävästi kuvitellut, että sandhissa voi esiintyä vain näiden yhtymiä; sananloppuista *-*k*:ta edustavan loppukahdennusjärjestelmän sandhigeminaatat ovat olleet hänelle outoja, samoin puheessa tavalliset loppu-*n*:ää edustavat sananrajaiset geminoitumat. Seuraavassa koetan ensin hiukan täydentää ja täsmentää Trubetzkoy'n lyhyttä luonnehdintaa aiempiin esityksiini (1964a: 11—17 ja passim, 1964b, 1965: 218—219, 1972a: 125—155) liittyvästi. Huomautukset koskevat lähinnä suomen yleiskieltä; pidän silmällä vain positiivisia rajasignaaleja.

1. Varsinaisten *s a n a n r a j o j e n* rajasignaaleja ovat mm. seuraavalle tavulle osuva pääpaino tai ennustamaton sivupaino (jälkitavuilla pääpaino voi olla lähinnä vain stilistisessä funktiossa), monet konsonanttiyhtymät (esim. *-t p-*, *-t n-*, *-t h-*, *-t l-*, *-s h-*, *-l n-*, *-l r-*, *-r l-*) ja eräät geminaatat (*-h h-*, *-j j-*, *-v v-*). Näitä rajasignaaleja ovat myös monilla puhujilla tavattava sananalkuisten vokaalien luja aluke ([?]- tai ^ʔ-; esiintyy sekä absoluutissa alussa että konsonantti- tai vokaaliloppuisen sanan jäljessä) ja vastaava sandhigeminaatta ^{-ʔ} ^ʔ- tai ^{-ʔ} ^ʔ-. Niilläkin kielenkäyttäjillä, jotka eivät äännä lujaa aluketta, voi olla afonemaattisena rajasignaalina loppukonsonantin erikoinen intensiteetinkulku ja siihen liittyvä kvantiteetin jakautuminen (painollisen) vokaalialkuisen sanan seuratessa (suunnilleen tyyppiä *-s^{ls}a-*). Vokaalisoinnolla ei ole vaikutusta sananrajan yli; positiivisena rajasignaalina on siten vokaalisoinnun

¹ Esimiehen vuosikokousesitelmä Kotikielen Seurassa 14. maaliskuuta 1980.

kannalta kontrastoivien vokaalien (*a, o, u — ä, ö, y*) esiintyminen peräkkäisissä tavuissa.

2. *Y h d y s s a n a n o s i e n* rajasignaalit ovat käytännöllisesti katsoen samat kuin itsenäisten sanojen. Eroa on siinä, että jälkiosan alkua ei voi signaloida pääpaino vaan pelkästään ennustamaton sivupaino.

3. *Li i t e p a r t i k k e l i n* alkua osoittavat rajasignaalit eivät ole kovin lukuisia. Toisinaan liitepartikkeliä voi signaloida ennustamaton sivupaino, mutta yleensä ovat sanan + liitepartikkelin yhtymät mukautuneet yhdistämättömien sanojen painotuskaavaan. Jotkut konsonanttiyhtymät (esim. *-t p-*, *-t h-*, *-s h-*) voivat signaloida liitepartikkelin alkua; sen sijaan vokaalisoinnun alalla ei ole rajasignaaleja (yleiskielessä liitepartikkelit ovat mukautuneet vokaalisointuun).

4. Suurin piirtein pitää paikkansa Trubetzkoy'n huomio, jonka mukaan muut *s a n a n s i s ä i s e t m o r f e e m i n r a j a t* eivät signaloidu suomessa positiivisesti (sitä vastoin on joitakin negatiivisia signaaleja, esim. konsonanttiyhtymät *hm, hn, hl, hr, rp, rv, lp, lv*). Kuitenkin on eräitä foneemisekvenssityyppejä, jotka ryhmäsignaalina osoittavat sanansisäistä morfeeminrajaa. Niinpä sekvenssit *-VVlt-*, *-VVrt-*, *-VVmm-*, *-VVnn-*, *-VVll-* ja *-VVrr-* merkitsevät ensi ja toisen tavun rajalla normaalisti (eivät kylläkään poikkeuksetta) morfeeminrajaa. Ja samanlaisia ryhmäsignaaleja löytyy myös vokaalisoinnun alalta.

Suomen vokaalistohan koostuu kuudesta vokaalisoinnun kannalta »parillisesta» vokaalista *a/ä, o/ö, u/y* ja kahdesta »parittomasta» etuvokaalista *e* ja *i*. Tavallisesti sanotaan, että molemmat parittomat vokaalit voivat kombinoitua vapaasti kaikkien edellisen ja seuraavan tavun vokaalien kanssa, ovat siis vokaalisoinnun kannalta neutraaleja. Asia ei ole kuitenkaan niin yksinkertainen; luvallisten vokaalikombinaatioiden esiintymistä säätelemässä on eräitä rajoituksia. Niinpä sellaiset sanat kuin *kelta, silta* sisältävät negatiivisen rajasignaalin: silloin kun ensi tavun *e*:tä tai *i*:tä seuraa toisen tavun *a*, ei morfeeminraja voi juuri koskaan olla niiden välissä. (Toisin on *ä*:n seuratessa: vrt. toisaalta *selkä, silmä* ilman morfeeminrajaa, toisaalta *ke|ltä, mi|ltä*, joissa on morfeeminraja.) Vielä kiintoisampaa on, että eräät *e-* ja *i-*alkuiset kombinaatiot voivat signaloida morfeeminrajaa myös positiivisesti. Sellaisia kombinaatioita ovat *e - ö, e - y, i - ö* ja *i - y*. Kielessä on semmoisia morfeeminrajatapauksia kuin *men|kö, teh|ty, piil|köön, siin|nyt* (taivutusmuotoja), *tie|tön, selv|yyis, siirt|y-* (johdoksia), mutta samat vokaalikombinaatiot ovat johtamattoman sanavartalon sisässä käytännöllisesti katsoen tuntemattomia, vaikka vastaavat takavokaaliloppuiset kombinaatiot *e - o, e - u, i - o* ja *i - u* ovat yltyleisiä (esim. *vero, ketju, linko, istu-*). Lisäksi tulee se, että kombinaatioiden *e - ö* ja *i - ö* kyky signaloida morfeeminrajoja on hiukan erilainen kuin kombinaatioiden *e - y* ja *i - y*. *e - ö* ja *i - ö* -kombinaatioiden osoittamat morfeeminrajat ovat aina verraten »vahvoja» rajoja: seuraava morfeemi on konsonantti-

alkuinen taivutus- tai johtopääte tai sitten liitepartikkeli (esim. *men/kö*, *tie/tön*; *tie/kö*). *e - y* ja *i - y* voivat sitä vastoin osoittaa myös perusvartalon ja vokaali-alkuisen johtimen rajaa, siis verraten »heikkoa» rajaa (esim. *selv/yys*, *siirt/y-*). Huomattava on tällöin, että raja on joissakin marginaalisissa tapauksissa enintään historiallinen eikä (enää) synkronisella tasolla elävä: *levy* ← *levä* (*l-lään*), *veny-* ← **vene-*, *viip/y-* (vrt. *viimeinen?*), *hely* (vrt. *heleä*, *helise-*), *kesy* (etymologia epäselvä), *helkky-*, *helsky-* (käsitettävissä vartaloiden *helkkä-*, *helskä-* johdoksiksi), *ehty-* (ehkä *ehtiä-* verbin johdos; rinnastuu muodoltaan kausatiivi-verbien passiivijohdoksiin), *eksy-* (etymologia epäselvä), *hersy-* (etymologia epäselvä, vrt. kuitenkin *heru-*). Tosin tämmöisten jäykistymien asema kielessä ei ole kovin vakaa; murteittain onkin sanoissa *levu*, *venu-*, *viipu-*, *kesu* *u y:n* sijasta. — Ilmeiseltä tuntuu, että suomen vokaalisointusuhteiden kuvausta on hienonnettava näiden suuntaviivojen mukaisesti.

Paul Kiparsky on kirjoituksessaan »Phonological Representations» (1973: 32—41, 114—127) pyrkinyt uudenlaiseen suomen vokaalisoinnun analyysiin ja omistanut tällöin erityistä huomiota sanoille, joiden ensi tavussa on *e* tai *i*. Hänen käsittelytapansa on generatiivin kieliopin mukainen. Hän haluaa esittää perusvartaloiden ja suffiksillisten muotojen vokaalisoinnun erillisinä ilmiöinä; perusvartaloissahan voi ensi tavun *e:tä* tai *i:tä* seurata vapaasti joko takatai etuvokaali (*a*, *ä*), ja aiheellisesti hän käsittää nyt ainoaksi realistiseksi kuvaustavaksi sen, että *a* ja *ä* kuuluvat jo näiden vartaloiden pohjamuotoihin. Sitä vastoin sellaiset päätteet kuin *-lla/-llä* (taivutus pääte), *-o/-ö* (johdin) olisivat perimmältään takavokaalisia; vasta etuvokaalisten vartaloiden jäljessä muuttaa erityinen sääntö ne etuvokaaliksi. Erityisasema on nyt »yksitavuisilla neutraaleilla vartaloilla» (ts. *e:llisillä* ja *i:llisillä* yksitavuisilla vartaloilla): niiden jälkeen on konsonanttialkuinen pääte tosin aivan säännön mukaisesti etuvokaalinen (esim. *niel/ty*) mutta vokaalialkuinen pääte takavokaalinen (esim. *et/u*, *pien/uus*), ja jälkimmäisen seikan hän haluaa selittää erityisen »ta-kaistumisäännön» avulla. Kiparskyn esimerkistöä ilmenee, että hän käsittää »yksitavuisiksi vartaloksi» enimmäkseen sellaisen konsonanttiloppuisen vartalonosan, jonka ohella paradigmassa esiintyy (täysi) *e*-loppuinen vokaalivartalo; kannattaa panna merkille, etteivät sellaiset vartalonosat ole vokaali-alkuisen päätteen edellä esiintyessään kielihistoriallisesti katsoen aitoja konsonanttivartaloita. Samaan kategoriaan hän lukee myös jotkut vartalot, joilla ei ole selvää vokaaliloppuista vastinetta (esim. *sill/oin*, *sem/moinen*).

Suhteita ei saada tällä tavoin kuitenkaan vielä kuvatuksi tyhjentävästi. Kiparsky huomauttaa, että esim. *-uus/-yys*-loppuisissa ominaisuudennimissä voi esiintyä takavokaalinen päätetoisinto, vaikkei vartalo ole yksi- vaan kaksitavuinen ja etuvokaalinen; siten on olemassa johdos *minuus* sanasta *minä* (vaikka toisaalta *isyys* sanasta *isä*). Normaalien sääntöjen mukaan odottaisi tässä sanassa nimenomaan etuvokaalista päätetoisintoa *-yys*; sen aiheuttaa

vartalon loppuvokaali (*isä + uut* → *isä-yyt*, minkä jälkeen tapahtuu vartalon loppuvokaalin kato eli »trunkaatio», siis *isä-yyt* → *is-yyt*). Sellaisia tapauksia kuin *minus* varten tarvitaankin nyt oma »takaistumissääntönsä», joka tällä kertaa tosin koskee vain tiettyjä (aina denominaalisia) johdoksia; tämän säännön avulla saadaan muodosta *min-yyt* uudestaan takavokaalinen *min-uut*. Tällä erityisellä »takaistumissäännöllä» Kiparsky pyrkii selittämään samantapaiset suhteet myös *-us/-ys* : *-ukse-/-ykse-* nomineissa ja *-ue^x/-ye^x*-nomineissa (esim. *sisus* ← *sisä*, vaikka *kehys* ← *kehä*; *pesue* ~ *pesye* ← *pesä*).

Kiparskyn pääsäännöstä on kuitenkin myös muita, vielä systemaattisempia poikkeuksia kuin edellä käsiteltyjen johdostyyppien horjunta. Sellaisissa *ä*-loppuisten verbivartaloiden johdoksissa kuin *itu* (← *itä-*), *hiihto* (← *hiihtä-*), *keitos* (← *keittä-*), *liitos* (← *liittä-*), *epuu* (← *epää-*), *veturi* (← *vetä-*) tavataan näet poikkeuksetta takavokaali *o* tai *u*. Nyt Kiparsky turvautuu uuteen selityseriaatteeseen. Hänen mukaansa ei tällä kertaa tarvita erityistä uutta sääntöä, vaan hän selittää, ettei *ä* kuulu näissä tapauksissa pinnanlaiseen vartaloon: *o*, *u* on johdoksissa yksinkertaisesti siitä syystä, että vokaali liittyy pohjamuodoltaan yksitavuiseen neutraaliin vartaloon (pohjamuodon vartalo kuuluisi siis *it-*, *keitt-* eikä odotuksenmukaisesti *itä-*, *keittä-*). Näin olisi hänen mukaansa laita aina nimenomaan *ä*-vartaloiden deverbaalisissa johdoksissa.

Tässä kohden Kiparskyn selitys tuntuu olevan aivan ad hoc. Kuten usein generatiivissa fonologiassa, niin tässäkin pintarakenteen mutkikkaat suhteet muunnetaan vähintään yhtä mutkikkaiksi pohjarakenteen suhteiksi, joiden ainoa oikeutus on siinä, että niiden avulla saadaan johtotie pohjasta pintaan yksinkertaisemmaksi. Periaatteellisesti tämä tuntuu paljon arveluttavammalta kuin turvautuminen mutkikkaisiin johtosääntöihin sinänsä, niin teennäisiä kuin nekin pahimmillaan kyllä voivat olla. Se että vartaloa *keittä-* vastaisi pohjamuodossa toisaalta *keittä-*, toisaalta *keitt-*, on täysin mielivaltainen oletus; sen sijaan voidaan kyllä *e*-vartalolle *mene-* perustella pohjamuotoa *men-* todella esiintyvän konsonanttivartalon *men-* avulla. (Tosin konsonanttivartaloisen pohjamuodon oletus ei näytä tässäkin tapauksessa olevan kovin onnistunut, ja sikäli kuin nyt asetetaan pohjamuoto *men-*, ei sen *o h e l l e* voida enää asettaa toista pohjamuotoa *mene-*.) Itse asiassa Kiparskyn ajatusrakennelma sortuu jo yhteen yksinkertaiseen seikkaan: juuri samoilla *ä*-vartaloisilla verbeillä on myös *y*:llisiä passiivisia johdoksia (*keitty-*, *heitty-*, *sirty-* jne.), joiden toisessa tavussa vuorostaan ei ole koskaan *u*:ta. Kiparsky on vaiti tästä johdostyyppistä, joka hänen olisi teoriassaan selitettävä ilmeisesti niin, että deverbaalinen johdos *keitty-* perustuu vartaloon *keittä-* mutta deverbaaliset johdot *keitos* ja *keitto* vartaloon *keitt-*.

Kiparskyn mallin selitysvaiva jää siten perin kyseenalaiseksi. Mikä pahempi, malli osoittautuu pelkkänä vallitsevien suhteiden kuvauksena puutteelliseksi. Niinpä siitä ei mitenkään ilmene se jo puheena ollut tärkeä seikka, että

vokaali alkuisissa päätteissä — jotka käytännössä ovat juuri johtimia — voi ensi tavun *e:n* ja *i:n* jäljessä olla toisinaan kyllä *y* *u:n* sijasta mutta ei koskaan *ö:tä* *o:n* sijasta. Tällä seikalla puolestaan ei ole mitään tekemistä johdosten denominaalisuuden ja deverbaalisuuden kanssa. Ja kun Kiparsky erottaa perusvartaloiden vokaalisoinnin jyrkästi johdosten vokaalisoinnusta, häneltä jää huomiotta myös se, että *ö:n* asema vokaali alkuisella johtimella muodostetuissa johdoksissa on sama kuin perusvartaloissa ja *y:n*kin asema jossain määrin muistuttaa perusvartaloissa tavattavaa (erona tosin se, että *y* *u:n* sijasta on perusvartaloissa selvästi harvinaisempi kuin johdoksissa). Paras käsitys parien *u/y* ja *o/ö* käyttäytymisestä saadaan, jos toisen tavun vokaaliedustusta tarkastellaan järjestelmällisesti muotoryhmä muotoryhmältä 1) perusvartaloissa, 2) konsonantti alkuisella päätteellä muodostetuissa taivutusmuodoissa ja johdoksissa, 3) erityyppisten kaksitavuisten vartaloiden (*a-*, *ä-* ja *e-*vartaloiden) johdoksissa, joiden johdin alkaa vokaalilla. Seuraava taulukko osoittaa, millaiset suhteet ovat:

A. Toisen tavun *u/y*

1. Perusvartalot				Vrt.: 1. tavussa <i>ä, ö, y</i>
<i>u: hehku, heilu-, herkku, kerttu, ketju, lekku-, lemu, letku, liehu-, melu, permu, reppu, riemu, serkku; hirmu, istu-, kitu-, kiilu-, lipu-, piru, siru, tikku, tiku, vilu, viiru jne. Huom. levy (~levä-), veny (← *vene-), viipy- (vrt. viilmeinen), hely (~ heleä, helise-); kesy, helkky-, helsky-, ehty-, eksy-, hersy-</i>				<i>y: käly, töyry, pyssy jne.</i>
2. Konsonantti alkuisella päätteellä muodostetut sanat				
<i>y: niellyt, nielty, pessyt, pesty; johdos: tiehyt</i>				<i>y: nähnyt, nähty, myynyt, myyty; yöhyt, pyhyt</i>
3. Vokaali alkuisella päätteellä muodostetut sanat				
	<i>a</i> -vartalosta	<i>e</i> -vartalosta	<i>ä</i> -vartalosta	
<i>-u/-y</i> (denom. nomineja)	<i>u: lippu, pilkku, tilkku</i>	<i>u: etu, mehu, piiru, ripsu. Huom. uud. vety</i>	<i>u: nisu, peru, pettu, seinu (vieri), silmu, sisu</i>	<i>y: mänty (← mäntä), murt. härky</i>
<i>-u/-y</i> (deverb. nomineja)	—	<i>u: imu, isku, itku, nielu, pieru, pesu, viilu</i>	<i>u: itu. Huom. niitty ~ murt. niittu</i>	<i>y: hylky, näky, käsky</i>
<i>-uu/-yy</i> (deverb. nomineja)	<i>u: leikkuu, peluu, murt. mittuu</i>	—	<i>u: epuu (< *epa-o < *epädo), kehruu, kerjuu, keruu Huom. murt. kesyy</i>	<i>y: lykkyy, rähjyy, värjyy</i>
<i>-uus/-yys : -uute/-yyte- (denom. nomineja)</i>	<i>u: herruus, piikuus, *pikuus : murt. pikueltaan</i>	<i>u: miehuus, pienuus, keskuus : keskuudessa; pituus (← *pite- ~ lp. bättä). Huom. uud. (esi)miehyys</i>	<i>y: hellyys, herkkyys, isyys, kieryys, lievyys, selvyys, seppyy, sievyys. Huom. pesuus (= pesue); minuus (← minä : minu-)</i>	<i>y: kylmyys, synkkyys, vääryys</i>

Vokaali-alkuisella päätteellä muodostetut sanat (jatkoa)				Vrt.: 1. tavussa ä, ö, y
-uri/-yri (deverb. ja denom. nomineja)	u: (denom.- deverb.) <i>vesuri</i> ; (denom. uud.) <i>kilpuri, linjuri</i>	u: (deverb.) <i>iskuri, imuri,</i> <i>pesuri</i> , murt. <i>itkuri</i> ; (denom.) murt. <i>henkuri</i>	u: (deverb.) <i>pelkuri, petturi,</i> <i>piirturi, veturi</i>	y: (deverb.) <i>hyppyri</i> ; (denom. uud.) <i>päivyri</i>
-us/-ys : -ukse-/-ykse- (denom. nomineja)	u: <i>helmus, kidus,</i> <i>rinnus, tilus</i>	u: <i>edus, ennus,</i> <i>hiilus, keskus,</i> <i>pielus, vierus</i>	u: <i>perus, seimus, se-</i> <i>lus, silmus, sisus.</i> Myös y: <i>kehys</i> (~ murt. <i>kehus</i>), <i>selys</i> (~ <i>selus</i>), <i>terys,</i> murt. <i>seinys</i>	y: <i>kyljys, kynnys,</i> <i>sylys, särys,</i> <i>säärys, välys,</i> <i>köntys</i>
-us/-ys : -ukse-/-ykse- (deverb. nomineja)	—	—	u: vanh. <i>vedus</i> 'vetojuhta' (mutta vir. <i>vedis</i> < * <i>vedüs</i>)	y: <i>pyydys</i>
-ue ^x /-ye ^x (denom. ja deverb. nomineja)	—	u ~ y: (denom. uud.) <i>retkue</i> ~ <i>retkye, nimye</i>	u: (denom.) <i>pesue</i> (~ uud. <i>pesye</i>); (deverb. uud.) <i>kiertue, lentue</i>	y: <i>pöytye,</i> murt. <i>kylye,</i> <i>työhye</i>
-ut/-yt (denom. nomineja)	—	y: <i>immyt, niemyt,</i> <i>veljyt</i> , murt. <i>meryt</i>	y: kansanr. <i>emyt</i> : <i>emyen,</i> <i>selvyt, sepyt</i>	y: <i>kytkyt</i> (deverb.), <i>lyhyt,</i> <i>kätkyt</i> (deverb.)
-u/-y- (deverb. verbejä)	u: <i>vilkku-</i> (vrt. <i>vilka-</i>). Huom. denom. murt. <i>sittu-</i> (← <i>sitta</i>)	y: murt. <i>viery-</i> (← <i>viere-</i>)	y: <i>esty-, heitty-,</i> <i>hierty-, hiilty-,</i> <i>hirtty-, kierty-,</i> <i>peitty-, petty-, siirty-</i>	y: <i>sytty-,</i> <i>käänty-,</i> <i>työnty-</i>

B. Toisen tavun o/ö

1. Perusvartalot				Vrt.: 1. tavussa ä, ö, y
o:	<i>ehto, eto-, heikko, helppo, hieno, kehno, keino, keiso, keko, kelo, lieko,</i> <i>melto, mieto, rehto, veltto, verso, vieno; hio-</i> (alk. * <i>šija-</i>), <i>himo, ilo, into,</i> <i>kilo, kiro, kisko(-), lisko, nirho-, siro, sito-</i> (alk. * <i>sita-</i>), <i>vihko, viikko</i> jne. (ei poikkeuksia)			ö: <i>sähkö, säälö,</i> <i>pöppö, tönö</i> , murt. <i>rynö</i> ; murt. <i>ryppö-</i> , <i>kylpö-, kytö-</i>
2. Konsonantti-alkuisella päätteellä muodostetut sanat				
ö:	<i>älkää menkö, menköön; viekö, vieköön; piilkö, piilköön; johdoksia:</i> <i>tietön, tiestö</i> , (Lönnr.) <i>vientö</i> (kuitenkin <i>piikko</i>). Liitepartikkelitapauksia: <i>sekö, tiekö, niinkö</i>			ö: <i>pääskö, pääs-</i> <i>köön; syökö, syö-</i> <i>köön; myykö,</i> <i>myyköön; joh-</i> <i>doksia: jäännös,</i> <i>syönnös, jäätön,</i> <i>syytön; liitepar-</i> <i>tikkelitapauk-</i> <i>sia: pääkö, lyökö</i>
3. Vokaali-alkuisella päätteellä muodostetut sanat				
	a-vartalosta	e-vartalosta	ä-vartalosta	
-o (denom. nomineja)	o: <i>hillo, kino,</i> <i>liko</i> (vrt. <i>lika</i>), <i>lippo, verho;</i> uud. (<i>keski</i>) <i>verto</i>	o: <i>hiko(-aa),</i> <i>lehto</i> ; uud. <i>kielo;</i> <i>helo</i> (~ <i>heleä</i>), <i>kiihko</i> (~ <i>kiihkeä</i>)	o: <i>ero,</i> <i>kiero</i>	—

Vokaali alkuisella päätteellä muodostetut sanat (jatkoa)				Vrt.: I. tavussa ä, ö, y
<i>o-</i> < * <i>-oi</i> (denom. nomineja)	<i>o: kirjo</i>	<i>o: murt. hiiro, hirvo, mero(nen), (nahka)siippo; perso (~*persek)</i>	<i>o: emo, iso, metso</i>	<i>ö: kähkö(nen), jänö, karkö, pöllö</i>
<i>-o</i> (deverb. nomineja)	<i>o: kelpo</i>	<i>o: meno, piilo, teko, murt. peso</i>	<i>o: elo, esto, heitto, hirtto, keitto, kiilto, lento, pelko, pito, riisto, siirto, tieto, veto</i>	<i>ö: jättö, kätkö, lähtö, näkö, kytö, murt. pölkö, syttö</i>
<i>-os</i> (deverb. nomineja)	—	<i>o: iskos, teos</i>	<i>o: hiillos, keitos, liitos, petos, siitos, vedos, veistos</i>	<i>ö: jätös, väitös, köytös, syytös</i>
<i>-o-</i> (denom. verbejä; osaksi < * <i>-oi-</i>)	<i>o: hillo-, kirjo-, kerto-, penso-, velko-, viero-</i>	—	<i>o: leipo-, murt. tero-; huom. deverb. murt. lepo-</i>	<i>ö: uud. säilö-, murt. mysö-</i>

Tuskin maksaa vaivaa yrittää formaalista tämän taulukon sisältämää tietoa; nykykielen suhteet kuvastuvat taulukossa siltään, ja niin täyttyvät kuulut observationaalin ja deskriptiivin adekvaattiuden vaatimukset. Mutta kuinka nämä suhteet voidaan sitten selittää? Tuskin viisikymmenluvulla sepitettyjen eksplanatorisen adekvaattiuden kriteerien varassa; varsinainen selitys on syvällä kielihistoriassa.

Itämerensuomen toisen tavun labiaalivokaalit ovat verraten nuoria; vanhimmat tapaukset juontuvat tosin jo varhaiskantasuomesta. Alkuaan ne ovat syntyneet äännekehityksen tietä (esim. *valu-* < **valav-*, *viery-* < **vērev-*, *punos* < **punavkse*, impf. *valoi* < **valai* < **valaj*, *kerto(i)-* < **kertai-*, *kirjo(i)* < **kirjai*), mutta osaksi ne ovat murtaneet alkuperäisten asemiansa rajat, niin että ne nykyään voivat esiintyä uusien produktiivien johtimien ainesosina (esim. *silmu* ← *silmä*, *emo(i)* ← *emä*), jopa perusvartaloiden loppuvokaaleina (esim. *puno-* [alk. **puna-*], *keto*, *hullu*). Kiintoisaa on nyt katsastaa, miten uudisvokaalit *u/y* ja *o/ö* käyttäytyvät eri ympäristöissä. Tarkastelen ensin parin *u/y* historiaa.

Vanhastaan tavattiin sekä *u* että *y* ensi tavun vokaaleina, ja niin oli molemmille uudisvokaaleille tie periaatteessa auki myös jälkitavuissa, joissa jo esiintyi vastaava pari *a/ä*. Nyt näyttää käyneen niin, että juuri toisen tavun *a:n* ja *ä:n* jakauma viittoi paljolti suuntaa myös *u:n* ja *y:n* jakaumalle, joka jo myöhäiskantasuomessa kehittyi suunnilleen samanlaiseksi kuin nyky-suomessa tavattava. Silloin kun ensi tavussa oli *a*, *o* tai *u*, tuli *u* pakolliseksi aivan kuten *a* oli vanhastaan. Kun ensi tavussa oli *ä*, *ö*, tai *y*, tuli *y* (*ä:n* tavoin) yhtä pakolliseksi. Mutta milloin ensi tavun sonanttina oli *e* tai *i*, pääsi vallalle erilaisia

suuntauksia sen mukaan, oliko kyseessä perusvartalo, konsonanttialkuisen suffiksin sisältävä sananmuoto vai vokaalialkuisen suffiksin sisältävä muoto.

1) *Perusvartaloissa* ovat ensi tavun *i*:n jäljessä esiintyneet suomalais-ugrilaisen ja nähtävästi jo uralilaisen kantakielen perintönä sekä *a* että *ä* (esim. *ilma, sitta; isä, pitä-*) mutta ensi tavun *e*:n jäljessä vain *ä* (sm.-ugr. tai ural. sanoja esim. *elä-, neljä, pesä, vetä-*). *i* oli siis ensi tavussa ainoa vokaalisoinnun kannalta neutraali vokaali.² Erkki Itkonen on (1948: 139—142, 1969: 82) luonnehtinut niitä tendenssejä, joita *e-* ja *i-*alkuisten vokaalikombinaatioiden produktiiviuudessa ilmenee sm.-ugr. ajan jälkeen. Kombinaatio *i - a* pysyy uusissa perusvartaloissa jatkuvasti produktiivina ja kohoo kantasuomalaisena kautena oikeaksi muotikombinaatioksi; samanaikaisesti menettää *i - ä* tykkänään produktiiviuutensa. Kantasuomalaiselta kaudelta lähtien tulee myös *e - a*-kombinaatio käyttöön uusissa sanoissa ja *e - ä*-kombinaation produktiivius alkaa vastaavasti vähetä; kuitenkin *e - ä*-sanoja ilmaantuu *e - a*-sanojen rinnalle jossain määrin vielä suomen erilliskehityksen varhemmassa vaiheessa. Olen (1972: 83—84) vienyt *i - a*-kombinaation produktiiviuuden kasvun ja *e - a*-kombinaation produktiiviuuden nimenomaan muodikkaiden balttilaisten ja germaanisten lainasanojen tiliin.

Nyt, kun käytettävissä on mm. Suomen kielen etymologisen sanakirjan koko sana-aineisto, voidaan eri kombinaatiotyyppien historiaa vielä hiukan täsmentää. *i - ä*-kombinaatio näyttää vielä varhaiskantasuomalaisena kautena olleen jossain määrin produktiivi *i - a*-kombinaation ohella; ims.-lappalaisessa sana-aineistossa on sellaisia esimerkkejä kuin toisaalta *nisä* ja *itä-* (ellei jo ugrilainen), toisaalta *vihma, vika* ja *vilja*. Tämän jälkeen *i - ä*-kombinaatio kuitenkin lopullisesti ehtyy. *i - a*-kombinaatio on miltei yksinomainen jo balttilaisissa lainoissa (*hihanna, kinnas, rihma, siikanen, siula, villa, virka, virta; sisar*-sanassa kuitenkin murteittain suomessa ja karjalassa toisen tavun *ä*), samoin germaanisissa lainoissa (*ihra, kihla, kirma, kiusa, liina, lima, mitta, piitta, rikas, riutta, siima, sija, tila, tinkka, tiuhta, viisas, viitta, vitsa* ym.), ja sama koskee sellaisia tällä tietoa omaperäisiä sanoja, jotka yleisitämerensuomalaisesta levikistään voidaan päätellä varmasti kantasuomalaisiksi (*hilja, kirja, liha, pika, viikate, vinka*; ainoa poikkeus: *sisä*). Kantasuomea nuoremasta omaperäisestä sanastosta tapaa samoin runsaasti *i - a*-sanoja, ei koskaan *i - ä*-sanoja (*hiiva, hilla, hinkalo, hiuka, ilta, irstas, iva, kihara, kiista* jne.; *niksa-, ripsa-, vilkka-, virkka-* jne.). Se varaus on kuitenkin tehtävä, että on joukko kantasuomalaisia ja sitä nuorempia *i - ä*-kombinaation sisältäviä verbejä: *hiihtä-* (myös *hiihta-*), *hiistä-, inttä-, kiiltä-, kiistä-, kiittä-, kiitä-, liitä-, niittä-* (< germ.), *riistä-, riittä-* 'vetää

² Toisen tavun ainoa vanhastaan oletettu ei-väljä vokaali, *e*, oli puolestaan neutraali siinä mielessä, että se kombinoitui vapaasti ensi tavun sekä taka- että etuvokaalien kanssa (esim. **appe, *käte*). Houkuttelevalta tuntuu oletus, että tämä ei-väljä vokaali oli pikemmin *i* kuin *e*; tällaisen oletuksen avulla saataisiin alkuperäinen järjestelmä kauniimmaksi sekä paradigmaattisesti (jälkitavujen järjestelmässä maksimaalinen etäisyys väljien *a:n, ä:n* ja ei-väljän *i:n* välillä) että syntagmaattisesti (*i:n* kombinoituvuus *a:n, ä:n* kanssa sekä vasemmalta oikealle että oikealta vasemmalle, lisäksi *e:n* kombinoituvuus *ä:n* kanssa vasemmalta oikealle).

ohueen jäähän', *riittä-* 'olla tarpeeksi', *siitä-*, *viistä-*. Jo aiemmin (1972: 84) olen huomauttanut siitä, että tämmöiset verbit ovat ilmeisesti assosioituneet *-ta/-tä-* johtimen sisältäviin kausatiivijohdoksiin, sellaisiin kuin *hiil|tä-*, *piir|tä-* (vrt. **pire*), *siin|tä-* (vrt. *sini* : *sine-*), *siir|tä-* (vrt. murt. *siiri* : *siire-*) ja saaneet toisen tavun *ä*:nsä niiden mallin mukaan.

e - ä-kombinaatio vuorostaan on pysynyt varhaiskantasuomeen saakka täysin produktiivina. Tätä kautta varhemmista *e - a*-sanoista ei ole yhtään esimerkkiä (sm. *siestar*-sanana etävastineiden varaan ei voi rakentaa mitään, kun sanan äänneasua varioi poikkeuksellisesti). Kyseenalaista on, voidaanko *e - a*-sanoja palauttaa edes varhaiskantasuomeen asti; *pensas* on mahdollinen esimerkki, jos Bergslandin sille (1965: 154—155) esittämä etymologia (~ lp. *bæs'se* 'tuohi') pitää paikkansa, ja lisäksi voidaan ehdollisesti mainita *sierain*, jonka vastineiden äänneasua lapissa on kyllä poikkeuksellinen. Heti balttilaisista lainoista lähtien tilanne muuttuu ratkaisevasti. Neljässä balttilaisessa lainassa tavataan tosin kombinaatio *e - ä* (*seinä* < **saina*, *seiväs* < **saivas*, *vielä*; *vehmaro*, alk. **vehmäro*), mutta niiden vastapainona on kahdeksan balttilaisperäistä *e - a*-sanaa (*kela*, *kelta*, *kerta*, *ketara*, *nepaa*, *rieska*, *seura*, *terva*). Noista ajoin juontuu siis *e - a*-kombinaation suosinta, joka jatkuu yhä nykysuomessa. Germaanisissa lainoissa *e - ä*:n ja *e - a*:n suhde on 10 : 24; näitä lainoja ovat toisaalta *keihäs*, *köyhä* < **keühä*, *leipä*, *lepää-*, *levä* (kasvi t. kasvinjäte), *levä-* (: *levällään*), *lievä*, *pöytä* < **peütä*, *rievä*, *venäjä*, toisaalta *herja*, *keidas*, *kelppaa-*, *kernas*, *keula*, *lieka*, *merta*, *miekka*, *neula*, *peijas*, *pelasta-*, *perkaa-*, *rengas*, *seula*, *tehdas*, *teika*, *tela*, *telja*, *telta*, *teura*, *teuras*, *verkanen*, *verkka*, *verta*. Vastaava suhde yleisitämerensuomalaisissa (tällä tietoa) omaperäisissä sanoissa on 3 : 11; *ä* tavataan sanoissa *herkkä*, *herää-*, *kenkä*, *a* sanoissa *leikkaa-*, *leuka*, *peukalo* ~ *peikalo*, *perna*, *peura*, *piena*, *reuna*, *tempaa-*, *vehka*, *velka*, *vesa*. Suhde pysyy samanlaisena (noin 30 : 95) tätä nuoremmissakin suomen sanastossa; *ä*:llisiä ovat siten esim. sanat *ehkä*, *etä-*, *evä*, *eväs*, *helkkä-*, *hellä*, *kekäle*, *kennäs*, *kenttä*, *kerkkä*, *kierä* jne., *a*:llisiä esim. sanat *enta-* (: *ennallaan*), *etana*, *hehka*, *heija*, *hela*, *helma*, *helтта*, *hera*, *hervahta-*, *hetale*, *hiekkä*, *hiema(n)*, *hieta*, *kehtaa-*, *keikari*, *keikka*, *kersa*, *kerskaa-* jne. (Selvyyden vuoksi on mainittava, että kantasuomalaisten ja sitä nuorempien luvuista on jätetty pois sanat, joissa ilmenee horjuntaa *ä*:n ja *a*:n välillä, ja samoin *tä*-vartaloiset verbit *entä-*, *estä-*, *heittä-*, *kestä-*, *lentä-*, *liestä-*, *liettä-*, *niestä-*, *peittä-*, *pettä-* 'petkuttaa', *sietä-*, joiden kauttaaltainen *ä*:llisyys selittyy samoin kuin edellä käsitellyn *hiitä-* tyyppin: vrt. *ket|tä-*, *veis|tä-*, *vier|tä-*.) Mm. ruotsalaisissa lainasanoissa *e - a*-tyyppi on aivan vallitseva (*helatorstai*, *hella*, *henkari*, *herra*, *hertta*, *keila* jne.); poikkeukseksi jäävät muutamat supistumaverbit, joiden originaalissa on ollut kombinaatio *ä - a* (*kellää-*, *kenkkää-* ~ *senkkää-*, *kestää-*, *peijää-*, *pennää-*, *renkää-*, *tellää-*).

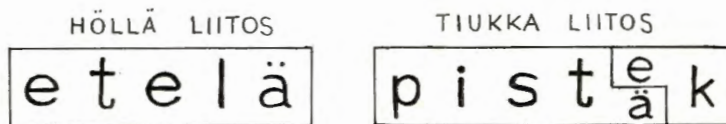
Toisen tavun labiaalivokaalien yleistymisen itämerensuomen perusvartaloihin ajoittuu juuri siihen vaiheeseen, jolloin kombinaation *e - ä* produktiivisuus oli alkanut selvästi taantua ja kombinaation *i - ä* produktiivisuus oli suorastaan ehtynyt. Siksi ei ole ihme, että myös suppeiden labiaalivokaalien esiintyminen toisessa tavussa on alun alkaen suuntautunut samojen linjojen mukaan. *i*:n jälkeiseen asemaan labiaalivokaali yleistyy perusvartaloissa selvästi jo kantasuomalaisena kautena; yleisitämerensuomalaisia vartaloita ovat ainakin *hirnu-*, *istu-*, *kipu*, *kirku-*, *liikku-*, *vilkku-*, *vinku-* ja *vipu*. Kuten näkyy, kaikkien näiden

vartaloiden toisessa tavussa on *u* eikä yhdessäkään *y*:tä; siten ne noudattavat mallia, jonka mukaan myös kombinaatio *i – a* on samaan aikaan produktiivi ja *i – ä* jo epäproduktiivi. Sama tilanne jatkuu uusien vartaloiden alalla nykypäiviin saakka. *e*:n jälkeiseen asemaan suppea labiaalivokaali näyttää omaksutun keskimäärin hiukan myöhemmin. Kantasuomeen on palautettava ainakin balttilainen laina *pelu* (nykyään sm., veps.), vanhat omaperäiset sanat *permu* (itämerensuomessa nykyään sm., karj.) ja *veny-* (yleisitämerensuomalainen; *y* käsitettävissä yhtä hyvin johtimeksi kuin vartalon loppuvokaalin korvautumaksi) sekä kantasuomalainen uudismuodoste *eksy-*. Hiukan nuorempaa kerrostumaa ovat esim. *hehku* (sm., vir.), *heilu-* (sm., karj., lyyd., vir.), *herkku* (sm., karj., vatj., vir.), *kiehu-* (sm., karj., lyyd., veps.), *lehmus* (sm., karj., lyyd., vir.), *lemu* (sm., vir.), *melu* (sm., karj.), *rehu* (sm., vatj., vir.) ja *riemu* (sm., vir., liiv.). Näissäkin sanoissa on toisen tavun vokaalina vähin poikkeuksin *u*; takavokaalisen kombinaation *e – a* produktiivius ja etuvokaalisen *e – ä* epäproduktiivius heijastuu siis labiaalivokaalin sisältävien kombinaatioiden alalle sillä lailla polaroituneena, että takavokaaliset kombinaatiot ovat jopa odotuksenmukaista hiukan selvemässä valta-asemassa. Kutakuinkin samoin on laita uudemmassakin sanastossa; *e – y*-tyypin marginaalisuudesta ks. s. 103. Näissä suhteissa on samalla kielen nykysuhteiden historiallinen selitys. Esitetystä kehityksestähän seuraa suoraan se, että nykysuomi on voinut saada perinnöksi kielen varhemmista kehitysvaiheista vain joitakin harvoja *e – y*-kombinaation sisältäviä perusvartaloita eikä kerrassaan yhtään *i – y*-kombinaation sisältävää perusvartaloa.

2) Tarkastellaan sitten, millainen tilanne on ollut konsonanttialkuisten taivutus- ja johtopäätteiden alalla. Näiden päätteiden käyttö oli vanhastaan puhtaasti agglutinatiivista; valinta *a*:llisen ja *ä*:llisen päätetoisinnon välillä riippui mekaanisesti siitä, oliko vartalo takavai etuvokaalinen: sanottiin toisaalta *ku/ta*, *taka/na*, *tappa/ja*, partit. **ilma/ta*, 1. partis. **kulke/pa*, toisaalta *ke/nä*, *mi/tä*, *e/pä*, pers.pron. *mi/nä*, iness. **külä/snä*, tekijännimi **näke/jä*, *ete/lä*, 1. inf. **mene/täk* 'mennä', partit. **lēme/tä* 'lientä'. *e*:n esisuomalainen sisäheitto muutti kaavaa hiukan, kun syntyi semmoisia kaksitavuisia konsonanttivartaloisia muotoja kuin **men/täk* (> **mendäk*), **lēm/tä* (> **lēntä*). Vokaalisoinnun periaate ei tästä kuitenkaan järkkynyt, ja se omaksuttiin automaattisesti myös uusiin *u*:n tai *y*:n sisältäviin muotoihin; siten saatiin ei vain vokaalivartaloiset muodot *saa/nut*, *kuu/hut*, *anta/nut*, pass. 2. partis. **osta/tu* 'ostettu', *huti/lus* ~ *jää/ny*, **tēhūt*, *kyntä/ny*, pass. 2. partis. **vetä/tü* 'vedetty', *vete/lys* vaan myös konsonanttivartaloiset muodot *men/ny*, pass. 2. partis. **tēt/tü* 'tiedetty', *piil/ty*. Siten saa konsonanttialkuisten päätteiden nykyedustus luontevan selityksen.³

³ Pari poikkeusta: partitiivit *mer/ta* ja *ver/ta*, jotka ovat oudosti mukautuneet homonymisten perusvartaloiden *merta*, *verta* muotoon (murteittain tavataankin odotuksen-

3) Osaksi jo varhaiskantasuomessa, osaksi hiukan myöhemmin syntyi uusia päätteellisiä sanatyyppejä, joissa vartalon ja päätteen raja ei enää ollut niin selvä kuin vanhassa agglutinatiivisessa tyyppissä: *v o k a a l i a l k u i s e l l a p ä ä t t e e l l ä* (käytännössä johtimella) muodostettuja sananmuotoja. Osa niistä sai alkunsa sekreetioteitse (esim. **pist/ek* ← *pistä-*, *tek/aise-* ← *teke-*, *vier/as* ← *vieri* : *viere-*); osa taas sisältää äännekehityksen tietä syntyneen labiaalivokaalin (ks. edeltä s. 107). Voi sanoa, että suffiksiliitos (vartaloon kuuluvan konsonantin ja päätteeseen kuuluvan vokaalin välillä) on tällaisissa tapauksissa tiukempi kuin vanhoissa agglutinatiivisissa taivutusmuodoissa ja johdoksissa. Oikeastaan vartalo ja pääte limittyvät; päätteen alkuvokaalia ei liimata vartalon loppuvokaalin jatkoksi vaan ikään kuin tuon vokaalin päälle. Höllää agglutinatiivista liitosta ja tämäntyyppistä tiukempaa liitosta voidaan havainnollistaa seuraavalla kaavakuvalla:

u- tai *y-*alkuisen johtimen vokaali ei nytkään tuottanut pulmaa, milloin ensi tavussa oli parillinen vokaali *a, o, u* tai *ä, ö, y*. Mutta milloin ensi tavun vokaali oli *e* tai *i*, syntyi taistelu kahden keskenään riidoin olevan tendenssin välillä. Ensimmäinen tendenssi vastasi vanhaa agglutinatiivista periaatetta ja vaati siten toiseen tavuun *y*:tä; toisen tendenssin mukaan johdoksen kahta ensimmäistä tavua oli käsiteltävä kokonaisuutena kuten perusvartaloa. Toinen tendenssi voittaa aina, kun johdoksen *u*:lla on eräänlaisena assosiativina tukena vartalon parillinen takavokaali (*a* eikä *ä*). Silloin kun vartalon toisen tavun vokaali on *e*, voittaa toinen tendenssi samoin melkein aina; *e*:hän on pariton etuvokaali eikä sillä siksi voi olla suffiksaaliseen labiaalivokaaliin yhtä vahvaa assosiativivaikutusta kuin *ä*:llä. (Periaatteellisesti samoin selittyy toisen tavun *a* sellaisissa johdoksissa kuin *tekaista* ← *teke-*; vrt. toisaalta *vetäistä* ← *vetä-*.) Ei ehkä ole pelkkää sattumaa, että *y* on voittanut lähinnä *-ut/-yt-*deminutiiveissa, ts. sanoissa, joiden muoto ja syntaktinen käyttö vastaavat mahdollisimman tarkoin kantasanan muotoa ja käyttöä: kun sanottiin esim. *pikku veljelläni*, oli luontevaa sanoa myös deminutiivisesti *pikku veljelläni* eikä **veljuelläni*. Mutta kun vartalon toisessa tavussa on *ä*, murtautuu ensimmäinen tendenssi — *y* kuten agglutinaatiossa — läpi eräissä johdosryhmissä tukeaan assosiaatio tähän parilliseen etuvokaaliin: *selvyys* (*-uus/-yys-*johtimiset ominai-

mukaiset muodot *mertä, vertä*); itämurteiden 1. inf. *seis/ta*, akt. 2. partis. *seis/sut*, pass. 2. partis. *seis/tu*, jotka joko perustuvat takavokaalisen vokaalivartaloisen *seiso-* paradigman vaikutukseen tai ovat pystysuoraa perua vanhasta takavokaalisesta tyyppistä **šajtsa/tak* jne., jonka toisen tavun vokaali katosi kantasuomessa säännöttömän sisäheiton tietä (länsimurteissa ja tavallisesti yleiskielessä on näiden sijasta etuvokaaliset *seis/tä, seis/syt, seis/ty*).

suudennimet), *sepyt* : *seppyen* (-*ut*/*-yt*-deminutiivit), *liittyä* (passiiviset -*u*/*-y*-verbit).⁴ Toisaalta ovat voineet vaikuttaa myös johdosryhmän sisäiset tai kahden johdosryhmän väliset assosiaatiot. Niinpä denominaalisissa -*us*/*-ys* : -*ukse*/*-ykse*- substantiivijohdoksissa on enimmäkseen *u*, ja denominaalisissa ja deverbaalisissa -*u*/*-y*-substantiiveissa *u* on yksinomainen. Viimeksi mainituissa ryhmissä ehkä on pyritty kahden synonyymisen ja usein keskenään vaihtelevan suffiksin -*o* ja -*u* yhtäläiseen käsittelyyn: *o*:lliset tyytit *pero* (← *perä*) ja *ito* (← *itä*-) ovat siten toimineet jarruna, joka on estänyt etuvokaalin *y* myös synonyymisissä tyypeissä *peru*, *itu*. Näin voidaan nykykielen epävakaiset suhteet selittää diakronisesti tyydyttävällä tavalla.⁵

Katsellaan tämän jälkeen toisen tavun paria *o*/*ö*. Toisen tavun *o*:n synty ajoittuu ilmeisesti samaan vaiheeseen kuin parin *u*/*y*. *o*:n varhaishistoria poikkeaa kuitenkin jyrkästi *u*:n ja *y*:n historiasta. Ensi tavussa ei ollut alun perin lainkaan *ö*:tä; tämä vokaali syntyy vasta myöhäiskantasuomessa, ja siksi ei myöskään toisen tavun *o* voinut heti saada *ö*:tä parikseen. Ja vielä kauan sen jälkeen vaikuttaa kehityksen vitka: *ö* ei ole vallannut vielä nykyisissäkään itämerensuomalaisissa kielissä samaa asemaa kuin *y*. Vain pariton *o* tavataan yhä vatjassa, virossa (jossa tosin useimmiten *o* > *u*) ja enimmäkseen myös vepsässä. Ei ole mahdotonta, että juuri tämä seikka on pohjoisvirossa vaikuttanut ratkaisevasti jopa vanhan vokaalisoinnun rappeutumiseen: toisen tavun labiaalivokaalien asymmetriaa

<i>u</i>	<i>ü</i>
<i>o</i>	—

ei korjattu täyttämällä aukko *ö*:llä vaan tuhoamalla *ü*, joka sulautui *i*:hin (osaksi *u*:hun). Lopulta saattoi myös *ä* — vokaalisoinnun viimeinen kannattaja — sulautua toisessa tavussa *a*:han, niin kuin suurimmassa osassa pohjoisviroa on käynyt. Vatjassa ja vepsässä ei pariton *o* aiheuttanut samanlaisia mullistuksia, mutta toisaalta ei *ö*:kään vallannut — paitsi eräissä vepsän paikallismurteissa — uusia asemia; vepsässä laajalti tavattava *a*/*ä*- ja *u*/*y*-harmonian rappio johtuu, kuten Posti (1934) on selittänyt, pikemmin venäjän vaikutuksesta kuin *o*:n parittomuudesta, joka on tätä rappiota enintään voinut piilevästi edistää.

⁴ Esim. ominaisuudennimet *pituus* ja *minuus* ovat vain näennäisiä poikkeuksia. *Pituus*-sanana kantavartalona ei historiallisesti ole ollut agglutinatiivinen johdos *pitkä* vaan sen kantasana **pisi* : **pite*- (~ lp. *bättä* 'perä'), ja uudissana *minuus* (ainakin jo Ahlmanin sanakirjassa 1865) assosioituu pikemmin taivutusvartaloon *minu*- kuin nominatiiviin *minä*. (Huom.: tendenssi kombinaatioon *i* - *u* pro *i* - *y* on perusvartaloissa ollut niin vahva, ettei *y* ole tässä pronomiinissa murtautunut läpi edes taivutusparadigman yhtenäistämiseksi.)

⁵ Yleiskielen ainoa poikkeus on *niitty*, joka nykykielessä ei ole enää teonnimi. Kieli-tajussa se ei ilmeisesti ole liioin puhdas perusvartalo vaan pyrkii assosioitumaan -*tu*/*-ty*-loppuisiin akt. 2. partisiipeihin (*viety*, *tietty* jne.). Murteittain tavataan myös *niittu*.

Suomessa, karjalassa ja murteittain vepsässäkin *o*:n kehitys sai toisen suunnan: ensi tavun *ä*:n, *ö*:n ja *y*:n jäljessä on valtaan päässyt sen etuvokaalinen pari *ö*, niin että syntyi *o/ö*-harmonia. Todisteena *o*:n varhemmasta parittomuudesta on kuitenkin jatkuvasti *ö*:n harvinaisuus ensi tavun *e*:n ja *i*:n jäljessä, ts. asemissa, joissa se ei ollut ehdottoman välttämätön vokaalisoinnun täydennykseksi. Esim. suomessa *ö* tavataan *e*:n, *i*:n jäljessä vain imperatiivin konsonanttialkuisessa tunnuksessa *-ko/-kö-* (*älkää menkö, piilköön*), sellaisissa johtimissa kuin *-sto/-stö* ja *-ton/-tön* (*tiestö, tietön*) ja liitepartikkelissa *-ko/-kö* (*niinkö*), ts. tyyppillisesti agglutinoivissa päätteissä, jotka ovat samaa tyyppiä kuin ne, jotka ovat täysin mukautuneet myös *u/y*-harmoniaan. Perusvartaloiden toisessa tavussa *ö* ei esiinny *e*:n, *i*:n jäljessä koskaan; tämä ei ole tietenkään millään lailla odottamatonta sen jälkeen, mitä edellä havaittiin kombinaatioiden *e - ä*, *i - ä* ja *e - y*, *i - y* epäproduktiiviuudesta nykysuomen vartalomuodostuksessa.⁶ Mutta mikä tärkeintä: *ö* ei ole tehnyt läpimurtoa liioin vokaalialkuisen johtimien alalla, jotka ovat eräänlaista välimaastoa vartaloon kuuluvan aineksen ja varsinaisten agglutinoivien suffiksien välillä. Vuosituhantinen vitka vaikuttaa tässä suomen fonotaksin yksityiskohdassa yhä vielä, ja niin kauan kuin se vaikuttaa, on *ö* ensi tavun *e*:n tai *i*:n jäljessä positiivinen rajasignaali: se osoittaa yksiselitteisesti, että nyt seuraa konsonanttialkuisen taivutus- tai johtopäätte tai liitepartikkeli (taikka sitten uusi sana); johtamattoman sanan vartalo ei enää jatku.

KIRJALLISUUS

- BERGSLAND, KNUT 1965: Suomen *kansa*. — Vir. 69 s. 153—156.
 ITKONEN, ERKKI 1948: Vokaalikombinaatiot ja vartalotyyppit. — Vir. 52 s. 124—144.
 ——— 1969: Zur Wertung der finnisch-ugrischen Lautforschung. — UAJb. 41 s. 76—111.
 ITKONEN, TERHO 1964a: Proto-Finnic final consonants: their history in the Finnic languages with particular reference to the Finnish dialects I:1. Helsinki. (Myös SUST 138:1, Helsinki 1965.)
 ——— 1964b: Sananrajaisten äänneilmioiden synkroniaa ja diakroniaa. — Vir. 68 s. 225—232.
 ——— 1965: Über einige Sandhi-Erscheinungen im Finnmarklappischen, Finnischen und Finnlandschwedischen. — FUF 35 s. 218—263.

⁶ Vanhimpaan *e - o*-kombinaation sisältävien sanojen kerrostumaan kuuluvat esim. seuraavat yleisitämerensuomalaiset sanat: balttilainen laina *heimo*, germaanisista lainat *kello*, *pelto* ja *rehto* ja omaperäiset vartalot *hepo*, *hiero-*, *lietso-*, *neuvo* ja *vero* (jossa esisuomalainen illabiaalivokaali on kantasuomessa korvautunut *o*:lla). *i - o*-kombinaation sisältävistä sanoista voidaan pari palauttaa jo varhaiskantasuomeen: *kisko-* (~ lp. *gäi'ko-*) ja *vito-* (~ lp. *väcco-*). Myöhäiskantasuomeen *i - o*-kombinaatio palautuu lisäksi esim. vanhoissa omaperäisissä sanoissa *hio-*, *nito-* ja *sito-* (näissä *o* on korvannut vartalon alkup. loppuvokaalin *a*:n tai *ä*:n), samoin yleisitämerensuomalaisissa omaperäisissä sanoissa *himo* ja *rikko-* ja germaanisissa lainassa *vihko*. Myöhäiskantasuomesta lähtien on sekä *e - o*- että *i - o*-kombinaation sisältävien perusvartaloitten määrä sitten suuresti karttunut.

- ITKONEN, TERHO 1972a: Kuoreveden ja Keuruun murretta: tekstejä ja sandhiseikkojen tarkastelua. *Suomi* 117:1. Helsinki.
 — 1972b: Suomen äänneopin kysymyksiä. — *Vir.* 76 s. 76—93.
 KIPARSKY, PAUL 1973: Phonological representations. — Three dimensions of linguistic theory, ed. by Osamu Fujimura (Tokyo 1973), s. 1—136.
 POSTI, LAURI 1935: Vepsän vokaalisoinnusta. — *Vir.* 39 s. 73—89.
 TRUBETZKOY, N. S. 1959 (1. painos 1939): *Grundzüge der Phonologie*. 3., durchgesehene Auflage. Göttingen.

Observations on Finnish vowel harmony and boundary signals

Terho Itkonen (Helsinki)

The writer first supplements Trubetzkoy's analysis of boundary signals in Finnish, and then discusses the distribution of second-syllable rounded vowels (*u/y, o/ö*) after first-syllable *e* and *i*. Paul Kiparsky (1973) has noted that after a »neutral monosyllabic stem» (i.e. a stem with *e* or *i*) a rounded vowel in a consonant-initial suffix is normally a front vowel (e.g. 2nd participle passive *niel/ty* 'swallow', diminutive *tie/hyt* 'way, channel'), but in a vowel-initial suffix it is a back vowel (e.g. *et/u* 'advantage', *pien/uus* 'smallness'); he explains this by means of a particular »backing rule». A rounded back vowel (as well as a front vowel) may also occur in a vowel-initial denomininal suffix deriving from a stem in *ä*: *sisus* 'the inside' (cf. *sisä-* 'inner'), but *kehys* 'frame' (cf. *kehä* 'ring'). For cases such as these Kiparsky suggests additional backing rules. He deals separately with forms derived from verbal stems in *ä* such as *lento* 'flight' (cf. *lentä-* 'fly'), *liitos* 'joint' (cf. *liittä-* 'join'), *veturi* '(railway) engine' (cf. *vetä-* 'draw, pull'). In these deverbal derivatives there is invariably a back vowel; however, Kiparsky explains that a new backing rule is unnecessary. He argues that the *ä* in such cases is not part of the underlying stem, which is a monosyllabic neutral stem: *lent-*, *liitt-*, *vet-*.

Kiparsky's explanation at this point is evidently ad hoc: complex surface relations become complex deep structure relations whose only justification is that the derivation route from base to surface can be stated more simply. The fact is overlooked that these same verbs also have passive derivatives (e.g. *liitty-* 'join [intrans.]', cf. *liittä-* 'join [trans.]'), which always end in *y*: do we then have to assume the underlying variation *liitt-* ~ *liittä-*? There are not only doubts about the explanatory power of the Kiparskian

model: the analysis is also defective as a description of the surface relations themselves. No account is taken of the fact that although *y* (instead of *u*) may occur in a vowel-initial suffix after a first-syllable *e* or *i*, nevertheless *ö* (instead of *o*) may not occur in this environment. Since Kiparsky distinguishes sharply between the vowel harmony of root morphemes and that of suffixes, he also fails to note that the distribution of *ö* in derivatives formed with a vowel-initial suffix is the same as in root morphemes (here too, *ö* does not occur after first-syllable *e* or *i*); and the distribution of *y* is also similar to that in root morphemes (after *e* and *i*, *y* may occur both in derivatives and also, to some extent, in root morphemes; true, it is clearly more marginal in the latter case).

The situation in modern Finnish in cases having first-syllable *e* or *i* can be summarized as follows (see table, p. 105—):

1. Second-syllable *u/y*.
 - a) in base stems almost always *u*: *ketju* 'chain', *riemu* 'joy', *kitu-* 'suffer'. In some marginal cases (at least in part old derivatives) *y*: *veny-* 'stretch', *kesy* 'tame'.
 - b) in consonant-initial suffixes always *y*: 2nd participle active *pes/syt* 'wash', diminutive *tie/hyt* 'way'.
 - c) in vowel-initial suffixes always *u* if the base stem has *a*, usually *u* if the base stem has *e*, and vacillation between *u* and *y* if the base stem has *ä*: *kidus* 'gill' (cf. *kita* 'mouth, jaws'), *herruus* 'mastership' (cf. *herra* 'gentleman, master'); *imu* 'suction' (cf. *ime-* 'suck'), *miehuus* 'manhood' (cf. *mies* : *miehe-* 'man'); *silmu* 'bud' (cf. *silmä* 'eye'), *sisus* 'the inside' (cf. *sisä-* 'inner'), *hellyys* 'tenderness' (cf. *hellä* 'tender'), *hiilty-* 'become charred' (cf. *hiiltä-* 'char').

2. Second-syllable *o/ö*.

- a) in base stems invariably *o*: *heikko*

weak', *ilo* 'joy', *sito-* 'bind'.

b) in consonant-initial suffixes always *ö*: 3rd. sg. imp. *piil/köön* 'hide', *tie/stö* 'road network'.

c) in vowel-initial suffixes always *o* (regardless of the second-syllable vowel of the stem): *velko-* 'demand' (cf. *velka* 'debt'), *lehto* 'grove' (cf. *lehti* 'leaf'), *heitto* 'throw' (n.) (cf. *heittä-* 'throw' [v.]), *emo* 'mother' (cf. *emä* 'womb').

The key to these relations lies in the history of the language. The second-syllable rounded vowels of Finnic are relatively young (of Proto-Finnic origin). With respect to the *u/y* pair, the same vowels had long occurred in the first syllable, and thus in principle the way was open for both vowels to occur also in the second syllable. It seems that the distribution of second-syllable *a/ä* also influenced that of *u/y*. When the first syllable had *a*, *o*, or *u*, second-syllable *u* became obligatory (as had already been the case with *a* — instead of *ä*); when the first syllable had *ä*, *ö* or *y*, *y* became obligatory (as *ä* had done). But when the first-syllable vowel was *e* or *i*, other considerations became dominant.

1. In new root morphemes with a second-syllable low vowel, from Proto-Finnic onwards the *e - a* combination has been preferred to *e - ä* (which had earlier been the rule). At the same time the *i - a* combination in new root morphemes come to dominate the *i - ä* combination, which had been a parallel form in the older vocabulary. By analogy, the combinations *e - u* and *i - u* also become the preferred variants in root morphemes (*e - y* becomes marginal, and *i - y* does not appear). These relations have been preserved unchanged in modern Finnish.

2. Word-forms with a consonant-initial suffix were originally purely agglutinative; the choice between *a* and *ä* in the suffix was determined mechanically by whether the base form had a back or a front vowel: partitive *ku/ta* 'who', 1st inf. **amta/tak* 'give' — partitive *mi/tä* 'what', *ete/lä* 'south', **mene/täk* 'go' > Proto-Finnic **mendäk*. The *u/y* pair accommodated automatically to the same rules: not only diminutive *kuu/hut* 'moon', 2nd participle active *anta/nut* 'give' — diminutive *tie/hyt* 'way', 2nd participle active *kyntä/nyt* 'plough', but also (in forms with a consonant stem) 2nd participle active *men/nyt* 'go'. These relations too have been preserved in modern Finnish.

3. Partly in Early Proto-Finnic and partly later, there appear word types (in practice, derivatives) where the boundary between the stem and the ending is no

longer as clear as it was in the old agglutinative type: words with a vowel-initial (derivational) ending. The suffix bond (between the final consonant of the stem and the initial vowel of the ending) is in these cases stronger than in agglutination. Stem and ending really overlap: the initial vowel of the ending is not »stuck on» after the final vowel of the stem but on top of it. The vowel quality in a suffix with *u/y* (after *e* or *i* in the first syllable) was now problematic: a choice had to be made between two tendencies. The first tendency was in accordance with the old agglutinative principle and required *y* in the second syllable; according to the second tendency, the first two syllables of a derivative should be counted as one unit, like a base stem. This latter tendency always dominated when the *u* of the derivative was supported by the paired back vowel *a* in the root morpheme; and it usually dominated when the root morpheme ended in *e* (note that *e* is an unpaired front vowel, and that it thus cannot exert as much associative influence as *ä* on the vowel of the suffix). But when the root morpheme ended in *ä*, the first tendency frequently gained a foothold, with *y* for *u* in the derivative: *y* was now supported by its association with the paired front vowel of the root morpheme. The resulting bifurcation is still felt in modern Finnish.

The development of second-syllable *o/ö* was rather different: *ö* had not originally occurred as a first-syllable vowel (it is a Late Proto-Finnic innovation), and so it did not become a pair with second-syllable *o* as easily as *y* did with *u*. In Estonian, Votic and largely in Veps too, *ö* did not appear at all in the 2nd syllable; on the other hand, in Finnish, in Karelian and in Veps dialects *ö* came to occur after first-syllable *ä*, *ö* and *y*. In Finnish *ö* is also found after *e* and *i* in positions (consonant-initial endings) where *y* too became dominant. However, in root morphemes and vowel-initial suffixes, which occupy a kind of midway position between the root morpheme and the agglutinative suffix, *o* was the rule. Modern Finnish is still affected at this point by thousands of years of inertia. Because of this inertia modern Finnish *ö* is a positive boundary signal after a first-syllable *e* or *i*: it indicates unambiguously that after it there follows a consonant-initial inflectional or derivative ending (or an enclitic particle or a completely new word); the root morpheme no longer continues.